

Nazilli Basma Fabrikası

Atatürk, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın girişinde Türkiye'de uygulanan iktisadi devletçilik için *"Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuştur"* demiştir. Sanayinin ülke ihtiyaçlarının karşılayacak yapı ve üretim seviyesinde olmadığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye ekonomisinin en temel sorunu sermaye birikiminin yetersiz olmasıdır. Bu nedenle özel kişi ve şirketlerin iktisadi girişim ve atılımları ülke ihtiyacını karşılayacak seviyede değildir. Özel girişimin gerek sermaye yetersizliği gerek yeterince kârlı bulmadığı sektör ve alanlarda devletin yatırımlar yapması ki bunu da Atatürk yine aynı plânın girişinde;

"Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak." şeklinde tanımlar. Bu yöntemle, yani devletçilik sayesinde Atatürk'ün aynı yerde ifade ettiği üzere *"Türkiye Cumhuriyeti devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve gördüğü gibi, kısa bir zamanda yapmağa muvaffak oldu."* dediği yatırımları gerçekleştirmiştir. Bu yatırımların bir bölümü ülkenin imar ve altyapısı ile ilgidir. Örneğin satın alınan ve yeni inşa edilen demiryollarını bu bağlamda ifade etmek mümkündür. Ancak devletçilik dendiği zaman akla gelen ilk sektör sanayidir. 1920'lerin ortalarından itibaren ithal ikameci bir anlayışla sanayii kurmak çabasının ilk ürünleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda "üç beyazlar" olarak da anılan "şeker, un ve dokuma"dan şekere dair yatırımlar 1925'e ilk şeker fabrikasının kurulmasıyla atılmıştır. Ancak devletin sanayi alanında etkin ve ülkede dönüşüme yol açacak biçimdeki yatırımları ise 1930'larda gündeme gelmiştir. 1934'de uygulamaya başlanan beş yıllık sanayi planının hızla sonuçları alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'de yaptığı konuşmasında *"Endüstri programının tatbiki, ciddi olarak devam ediyor. Her yeni endüstri eseri, muhitine refah ve medeniyet ve bütün memlekete haz ve kuvvet vermektedir."* ifadesini kullanmıştır. Atatürk'ün ülkeye katkılarını övgü dolu sözlerle andığı sanayi yatırımlarından biri de Sümerbank'a ait olarak kurulmuş olan Nazilli Basma Fabrikası'dır.

Fabrikanın kuruluş yeri olarak Nazilli'nin seçilmesi, Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nda gözetilen *"Bir fabrikanın yeri; onun işleyebilmesi için muhtaç olacağı enerjinin ve kömürün, suyun ve amelenin en kolay, en iyi ve en ucuz olarak tedarik edilebileceği ve iptidai maddesiyle mamulatinin en az masraf ve külfet ve fedakârlıkla nakil ve sevk olunabilmesi imkânlarının mevcut olduğu yerdir."* ilkesinin bir yansımasıdır. Başka bir ifadeyle fabrikanın Nazilli'de kurulması, Büyük Menderes nehrinin suladığı verimli toprakların ürünü olan pamuğu uzağa gitmeksizin yine aynı nehrin suyundan yararlanarak bölgeye yakın linyit kaynaklarının elektriğe dönüşmesi, bölgede yaşayan işgücünden de yararlanarak üretilecek basmanın İzmir-Aydın demiryolu vasıtasıyla pazara sevki anlamına gelir.

Fabrikanın kurulmasından önce bölgede üretilen pamuğun daha iyi nitelik kazanması amacıyla pamuk ıslah istasyonu kurulur. İplik, dokuma ve basma kısımları olan fabrika, Sovyet kredisiyle inşa edilir. Kredinin geri ödemesinin narenciye ile yapılanmasında anlaşma sağlanır. Fabrikanın mimari plân ve teknik alt yapısı da Sovyetlerden temin edilir. Fabrikanın temeli Ekonomi Bakanı Celal Bayar tarafından 23 Ağustos 1935'te atılmıştır. 5 milyon liraya mal olması gereken tesis, sonradan yapılan eklemeler nedeniyle 7 milyon liraya mal olur. İnşasında Türk işçi ve mühendislerin yanı sıra 120 civarında Sovyet montör ve mühendisin de çalıştığı fabrika 28.236 iğ ve 3.189 ton iplik, 768 dokuma tezgahı, 23 milyon metre ham bez ve 4 adet basma makinası ile çalışır kapasiteye sahip olarak 9 Ekim 1937'de üretime başlamıştır. Atatürk'ün fabrikayı açışına tanıklık eden Şevket Süreyya Aydemir, fabrikayı ve açılış töreninde Atatürk'ün tutum ve sözlerini şu sözlerle anlatmıştır:

“...Fabrikanın tam 480 büyük tezgâhının birer çökmüş dev gibi sıra sıra dizildikleri düz, geniş, tepeden ışıklarını alan aydınlık, temiz atölyeler, uzayıp gidiyordu. Herkes yerinde, herkes makinesinin başındaydı. Atatürk’ü her yeri gören, yerden yüksekçe bir platforma buyur ettiler. Burada fabrika; takımların, bölüklerin, taburların geçit resmi için sıralanıp yerlerini aldıkları bir karargâh meydanına benziyordu. Ve bir karargâh meydanı gibi burada da bir kumanda bekleniyordu. Kumanda duyulmadı ama Atatürk’ün arkasına duran müdürden sessiz bir işaret verildi. İşte o zaman bin başlı dev, korkunç bir kükreyiş, bir kuduruşla birden harekete geldi. Müdürün verdiği o işaretle bütün motorlar, tezgâhlar birden coşmuş kudurmuşlardı. Şimdi Menderes vadisi göklerine kadar vuran, Menderes’in kim bilir kaç defa duyduğu yersarsıntısı gürültülerini, yıldırım uğultularını andıran bir dünya titreyişi havaya dolduruyordu... Atatürk bunu herhalde beklemiyordu. Onu oraya çıkardıkları zaman, belki etrafı görmesini, belki fabrika halkına bir şeyler söylemesini istediklerini düşünmüş olabilirdi. Ama öyle olmayıp da, ayağının altındaki dünya ve etrafını saran hava böylesine birden harekete gelince, önce hatta biraz şaşladı. Ne yapacağını bilemedi de denebilir. Önce biraz sarsıldı. Biraz etrafından bir şeyler sormak ister gibi yaptı. Ama işte o anda, belki kendi bile farkında olmadan ağızından şu kelimeler döküldü: ‘- İşte bu bir musikidir!’ Evet bu bir musiki idi. Devletin musikisi değil, tekniğin musikisi... İnsanoğlunun tabiatın üstündeki zaferinin musikisi... bu musiki yarın bütün Türkiye’ye yayılarak, yarınki Türkiye’nin eski Anadolu haraplığını yenişinin bir çığlığı gibi, bütün ovalarımızı, dağlarımızı, beldelerimizi doldurabilirdi. Yüzlerce ve yüzlerce fabrikanın, maden ocağının, santrallerin, dağ boyunca rüzgârlardan inleyen pylonların, cereyan nakil hatlarının musikisi... Evet neden olmasındı?...”

Atatürk’ün açılışında yaptığı konuşmada makinalarının sesini müziğe benzettiği Nazilli Basma Fabrikası, diğer Sümerbank fabrikaları gibi bir üretim birimi olmanın yanı sıra lojmanları, sosyal tesisleriyle Nazilli’nin kent yaşamına eklemlenmiştir. Bu bağlamda Nazilli’de sosyal hayatın modernleşmesinde fabrika önemli rol üstlenmiştir. Nazilli’nin ilk sinema ve tiyatrosu fabrika alanında izlenmiştir. Nazilli’nin elektrik ihtiyacı da fabrikanın elektrik santralinden karşılanmıştır.

1970’lerde yenilenen fabrikanın 24 Ocak 1980 kararlarından sonra özelleştirilmesi düşüncesi gündeme gelmiştir. Bu bağlamda 2002 yılında yani 65 yıl süreyle ülke ekonomisine sağladığı katkının ardından üretim durmuş, fabrika kapanmış ve bütün taşınmazlarıyla birlikte bedelsiz olarak Adnan Menderes Üniversitesi’ne devredilmiştir.

Murat KORALTÜRK

KAYNAKÇA

2inci 5 Yıllık Sanayi Planı, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1936.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Cilt 3, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 2011.

BİGAT, Büşra, **Kuruluşu ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası**, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2017.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2011.

DOĞAN, Hulusi, “Sanayinin Musikisi Nasıl Başladı, Nasıl Bitti? Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası’na Tarihsel Bir Bakış”, **Ege Akademik Bakış**, C 7, S 2, 2007, s.661-689.

ELDEŞ, Iğın Yeşim, **Sümerbank Dokuma Fabrikaları'nın Dönüşümü (1935-2019): Kayseri, Ereğli, Nazilli, Bursa ve Malatya Örnekleri**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

GÜNEŞ, Günver, "Atatürk'ün Nazilli Seyahatleri ve Seyahatlerin Yarattığı Sonuçlar", **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2004**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2004, s.12-135.

GÜNEŞ, Günver, "Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası", **Fama Aktüel Dergisi**, S 18, 2007, s.4-7.

İNAN, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1972.

KESGİN, Burak, **Erken Cumhuriyet Dönemi Kalkınma Arayışları ve Sovyet Deneyimi: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

URAL, Selma, **Nazilli'de Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (1923-1950)**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2014.

04/04/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nazilli-basma-fabrikasi/?pdf=3438> adresinden erişilmiştir